

Кірсенко М. В.

Рец. на: Боляновський Андрій. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.) : монографія / А. В. Боляновський ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Нац. акад. наук України, Ін-т українознав. ім. Івана Крип'якевича. – Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – 878 с.

Суперечки навколо питання про те, що собою являла і як має бути кваліфікована співпраця з Третім Рейхом під час Другої світової війни, тривають давно, і тут важко знайти однозначну відповідь. Від спричиненого атмосферою «холодної війни» категоричного засудження колабораціоністів діапазон оцінок коливається аж до не менш радикальних спроб кваліфікувати участь у збройних діях на боці Німеччини як національно-визвольний рух проти радянського тоталітаризму. З плином часу й удоступненням дедалі ширшого кола джерел неупереджені дослідники починають наближатися до об'єктивних висновків, і кожен новий самостійний крок варто лише вітати.

Зокрема, потрібно зосередити увагу на питаннях про правовий статус іноземців у німецькому війську, визначальні чинники в ухвалях стосовно утворення з них і застосування окремих формацій, питому вагу вимушених обставин і свідомої дії в реальній мотивації особистого вибору, спільні і специфічні риси у ставленні Берліна до росіян та інших народів, зокрема українців. Подальша доля біженців і переміщених осіб складалася тяжко, і досі спорадично спостерігаються пошуки колективної провини і спроби звинуватити їх у злочинах проти людяності, не надто обтяжуючи себе пошуками переконливих доказів.

Контroversійна проблема військової співпраці іноземців із Третім Рейхом уже тривалий час привертає увагу дослідників. Часова віддаленість дає змогу історикам вільніше абстрагуватися від описуваних подій, що сприяє об'єктивності наукових досліджень. Проте багато питань залишаються малоз'ясованими або потребують глибшого вивчення. Які права мали іноземці у німецьких військах періоду Другої світової війни? Хто конкретно стояв за політичними рішеннями у справі іноземних формувань у складі Збройних сил Німеччини? Яка специфіка була характерна для політики щодо представників різних країн, що було спільного у ставленні до представників різних національностей? Кого вбачали у захопленому в полон радянському генералі А. Власові різні владні відомства Третього Рейху – союзника й повноправного

партнера чи васала й слухняного виконавця своєї волі? Досі залишається невідомою повоєнна доля тих, хто змушений був стати «пішаками на шахівниці у великій грі Третього Райху і СРСР». На всі ці непрості питання наважився дати відповідь львівський історик Андрій Боляновський. Особливої вартості праці додає те, що її написано на основі досі невідомих архівних документів. Під час написання роботи автор використав значну кількість літератури, передовсім зарубіжної. Дослідник подає цікаві думки, висновки й узагальнення у контексті міжнародної дискусії щодо оцінки проблеми.

На сучасному етапі історичних досліджень увагу спеціалістів усе більше привертають причини появи й оцінки ролі іноземних військових формувань у Збройних силах Німеччини, які було створено у роки німецько-радянської війни з військовополонених Червоної армії та цивільних мешканців окупованих Вермахтом територій Східної Європи. Прикметним у цьому контексті є те, що до згаданих формацій було залучено десятки тисяч українців. Це викликає полеміку у ставленні до проблеми також в Україні, а подекуди й штучні хвилі політичних пристрастей навколо радше незнання теми й браку інформації. Тому нова робота А. Боляновського є цілком своєчасною, і поставлені в ній питання досить актуальні.

У пропонованій увазі науковців і всіх зацікавлених осіб науковій розробці автор репрезентує своє цікаве бачення проблеми. А. Боляновський вказує на розмаїття інтерпретацій питання і водночас намагається бути відстороненим від крайніх оцінок та не підпадати під вплив жодного з радикальних концептуальних підходів у вивченні теми. Безумовною заслугою автора є те, що він зумів уникнути однобічності у висвітленні проблеми і водночас розширив усталені уявлення про складні, неоднозначні й трагічні події періоду Другої світової війни.

А. Боляновський подає як порівняльне тло інформацію про творення національних формувань представниками різних країн, що брали участь у війні, зіставляє їх із долею аналогічних

формацій, укомплектованих зі східних європейців. Автор, на відміну від багатьох своїх попередників у дослідженні теми, які часто займали крайні позиції очорнювання або апологетизації явища військової співпраці громадян СРСР з Третім Рейхом, застосував принципово нові підходи дотримання «нейтралітету» й абстрагування від ультраполярних оцінок під час викладу власного бачення не тільки проблеми, а й джерел та історіографії. Вважаючи однаково злочинними як гітлерівський, так і сталінський режими, він наділяє рівною відповідальністю за трагедію вихідців із СРСР у німецьких військах як більшовиків, так і нацистів: перших – за те, що вони своєю національною та соціальною політикою створили всі сприятливі передумови для військової співпраці цих людей із Третім Рейхом проти СРСР, других – за те, що вони підступно використали у своїй політиці це невдоволення для втілення в життя власних воєнних проєктів заповнення новими людськими резервами поріділих лав німецького війська. Наслідки були трагічними: тисячі загиблих на фронтах або у радянському полоні, позбавлення прав і поневіряння у полоні на Заході або, – що доволі часто траплялося, як свідчать цитовані автором документи, – розстріл після захоплення у полон радянськими військами.

Автор разом із тим солідаризується з критичними зауваженнями багатьох його попередників в оцінці явища військової співпраці європейців та азіатів із Третім Рейхом у загальних висновках і спростовує міфи про те, нібито в останні місяці війни Третій Рейх надав право самостійного вирішення політичних питань вихідцям із СРСР. Дослідник переконливо доводить «декоративний характер» і повну залежність від Третього Рейху та командування Вермахту іноземних національних формувань, номінально зарахованих до «союзних національних армій», що де-факто були арміями тільки «на папері» й до останніх тижнів війни перебували в статусі іноземних військових формацій німецького війська.

Боляновський не просто фіксує чи констатує події, а й намагається зрозуміти психологію, цілі, справжні мотиви у діях сотень тисяч людей, які наважилися вдягнути мундири німецьких військ. Цілком правомірними, належно обґрунтованими і слушними є міркування автора про те, що служба українців, росіян і білорусів у збройних формуваннях німецьких військ виявилася трагедією для цих людей. Трагедією сотень тисяч, причому в країнах як Східної, так і Західної Європи, катастрофою для величезних мас, залишених напризволяще їх опікунами.

Робота інформаційно значно доповнює праці попередників автора, які займалися розробкою різних питань із теми дослідження. У тексті у значному обсязі наведено незнані факти й процитовано багато невідомих документів з проблеми. Якісно новим є аналіз оригінальних документів, що свідчать про відхід принципів расової аксіоматики на задній план у практичній політиці Третього Рейху. Наведено факти вербування не тільки представників тюркських центральноазіатських народів тюркської мовної групи як основних «біологічних репрезентантів» «азіатського більшовизму», а й вербування «расово неповноцінних» «унтерменшів-слов'ян» і навіть осіб єврейського походження. Описано також спроби військових кіл Німеччини – значною мірою з-поміж прибічників антигітлерівської опозиції – змінити політику їхньої країни напередодні Сталінградської битви й після поразки Вермахту під Сталінградом, пояснено основні причини неможливості кардинальних змін цієї політики. Автор виразно показує особливе місце формувань, укомплектованих із росіян як чисельно найбільшої національної групи порівняно з представниками інших «підрадянських» національностей, у німецькому війську. Цікавою є невідома інформація про Східні війська як своєрідний «експромт» військової політики Третього Рейху. Автор справедливо вказує на особливу роль «мусульманського чинника» у конструюванні різних моделей для залучення до німецьких військ десятків тисяч тих представників народів тюркської мовної групи, які сповідували іслам. Він вдало поєднав застосування критичного підходу і збереження «авторського нейтралітету» у висвітленні історії «власовського руху» і спростував наявні міфи про нібито самостійність та незалежність російського генерала А. Власова під час ухвалення політичних рішень щодо спроб творення російської армії на боці Вермахту у 1943–1944 рр. Боляновський уперше виходить поза визначені хронологічні рамки і, вказавши на це у вступі, в останньому параграфі останнього розділу намагається простежити повоєнні долі іноземних військовослужбовців національних формувань німецьких військ у полоні країн антигітлерівської коаліції.

Тоді як історики пострадянського простору й західні автори використовували і використовують переважно архіви своїх країн, автор рецензованої праці однаковою мірою звертається до архівів як західно-, так і східноєвропейських країн. Принципово важливе значення має те, що робота базована, в основному, на невідомих західноєвропейських і східноєвропейських архів-

них першоджерелах та маловідомій в Україні літературі. Це дає підстави говорити про те, що вітчизняна історіографія за рахунок цієї праці поповниться ще одним дослідженням, базованим на фундаментальному опрацюванні західних архівних джерел. Важливим є й те, що автор утримується від однозначних висновків у дослідженні цієї складної проблеми і піддає критиці однаковою мірою як публіцистичні роботи, так і апологетичні праці, що тією чи тією мірою затркують досліджувану тему.

А. Боляновський ретельно і прискіпливо вивчив великий обсяг цікавих і різноманітних архівних документів, чимало з яких уперше запровадив в обіг. Він дуже уважно і критично поставився до наявної, насамперед іноземної, літератури, залучив безліч фактів і доклав зусиль, аби відрізнити справді ґрунтовні публікації від породженої ідеологічними стереотипами тенденційної пропаганди. Викладаючи несумісні, взаємовиключні погляди, він прагне уникнути упередженості протилежних концепцій і документально довести свої постулати. Зміст праці показує, що впоратися з цим А. Боляновському цілком пощастило.

На тлі стислих порівняльних відомостей про аналогічні заходи різних держав в інших регіонах, аж до Південно-Східної Азії включно, автор має на меті простежити появу, еволюцію і характер військових утворів зі східноєвропейців і азіатів у складі збройних сил Німеччини. Він слушно вважає злочинними більшовизм і націонал-соціалізм, бо обидва ці режими терором і геноцидом спонукали сотні тисяч людей до трагічних і безальтернативних учинків. Це мало за наслідок незліченні жертви, загибель на фронті, позасудові ув'язнення чи страти в сфері досяжності радянських репресій або поневіряння, злидні й образи деінде.

А. Боляновський заперечує спроби перебільшити самостійність утворів з колишніх радянських громадян наприкінці Світової війни. Попри гучні декларації, вони перебували під орудою німців, хоча намагалися з-під неї випручатися в останню мить. Наведено матеріали про вагання

нацистів від ортодоксальної расової теорії до вимушеного обставинами і браком «гарматного м'яса» залучення слов'ян, азіатів і представників інших буцімто «нижчих рас» до реальної збройної боротьби. Незважаючи на розбіжності поглядів між догматиками і генералітетом, засади дискримінації навіть після нищівних поразок на фронтах залишилися непохитними.

Автор наголошує на чисельній перевазі росіян над іншими національностями у складі військових утворів, сформованих німцями з колишніх радянських громадян, хоча, звичайно, Берлін не мав наміру створювати російську армію. Певний елемент імпровізації був в ідеї Східних військ Третього Рейху і використанні тюрків-мусульман. А. Боляновський звернув увагу і на те, яка доля спіткала німецьких воєнків-іноземців у полоні. Він намагається не лише змалювати події й маловідомі факти, а насамперед збагнути спосіб мислення і відчуття людей, що опинилися між молотом і ковадлом, зражені й полишені всіма напризволяще.

Декому може здатися, ніби пропонована праця хибує на надмірну деталізацію й описовість, але це надає викладові змістовності, а висновкам – переконливості. Щоправда, вже побачили світ розвідки про німецькі формації, укомплектовані з західноєвропейців. Та читачі в Україні не обізнані з цією літературою, а порівняння доводить, що закономірності вітчизняної історії притаманні решті Європи, хоча масштаби національної трагедії, мабуть, не мають прецедентів. Так само не знижує вартості книжки велика кількість цитат із документів, адже саме це у фаховому викладі надає розповіді колориту автентичності й вірогідності. Вони жодним чином не зменшують позитивного враження від роботи. Залишається тільки пошкодувати, що автор не додав до тексту іменний, географічний і предметний покажчики.

Загалом же праця А. Боляновського засвідчує його високу кваліфікованість, а тому заслуговує на увагу як науковців, так і всіх, хто цікавиться складними проблемами історії Другої світової війни.

М. Kirsenko.

Rec. ad op.: **Andrii Bolianovsky. Foreign Military Formations in the Military Forces of Germany (1939–1945).** – Lviv, 2013. – 878 p.

Матеріал надійшов 15.02.2013.